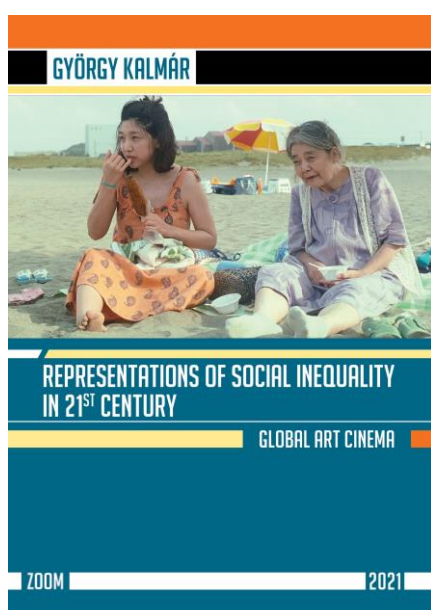


A kiszolgáltatottságban élők és a kortárs rendezői film

Representations of Social Inequality in 21st Century Global Art Cinema
[Társadalmi egyenlőtlenségek ábrázolása a globális művészfilmben.]

szerk. Kalmár György

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2021, 146 oldal



A globális művészfilm nemcsak azért fontos kutatási téma politikai szektákra és vélemény-buborékokra szakadt világunkban, mert képes összekötni egészen különböző társadalmi háttérrel rendelkező embereket, hanem azért is, mert összekapcsolja a globális és a lokális perspektívákat, hiszen „lehetőséget teremt egyes globális tendenciák felismerésére és szem előtt tartására, miközben láthatóvá teszi a helyi

variánsokat, a társadalmi imaginárius kultúra- és helyspecifikus formációt” – érvel Kalmár György frissen megjelent szerkesztett kötetében (17.). Az egyetemi oktatók, doktori hallgatók és mester hallgatók szövegeit tartalmazó legújabb ZOOM-kötet célja a művészfilm és a kiszolgáltatottságban élők összetett kapcsolatának feltárása, illetve a társadalmi egyenlőtlenségek filmes ábrázolásának a feltérképezése a 21. századi művészfilmben.

A Kalmár és Györi Zsolt által megindított ZOOM könyvsorozat eddigi, egy évtizedes fennállása során szoros kapcsolatban állt a Debrecenben rendszeresen szervezett filmes konferenciákkal, melyek fokozatosan a hazai filmtudomány regionális központjává tették a várost. A társadalmi problémák iránti érzékenység a sorozat korábbi kötetekben is megjelent, úgymint a két nyelvű *Változó Európa, változó Európai filmkultúra* (2021), a magyar nyelvű kelet-európai filmművészetre összpontosító *A tér, hatalom és identitás viszonyai a magyar filmben* (2015), valamint a *Nemek és etnikumok terei a magyar film-*

ben (2017) című szerkesztett kötetekben.

A ZOOM-könyvek szellemi hátterét jelentő műhelyt a filmtudományokat kultúratudományi módszerekkel vegyítő megközelítés jellemzi, így a kutatócsoport tagjai előszeretettel vizsgálják filmeket szélesebb társadalmi és kulturális kontextusban. Az elmúlt években a kutatócsoport fokozatosan egyre nemzetközibbé vált: számos Debrecenben hallgató, új témákat kutató külföldi doktorandusz-hallgató kapcsolódott be a munkába, a növekvő számú angol nyelvű kötet pedig a nemzetközi tudósközösség megszólítását célozza.

A társadalmi egyenlőtlenség problémája – többé vagy kevésbé explicit módon – a szerkesztő korábbi munkáiban is megjelent. Kalmár legutóbbi monográfiája, a *Post-Crisis European Cinema [A válság korának európai mozija]* (Palgrave Macmillan, 2020) például azoknak az embereknek a filmes ábrázolására összpontosít, akik vagy úgy érzik, hogy „ki vannak zárva a globális fogyasztói utópia szép új világából, vagy elégedetlenek vele” (127.).¹ Kalmár kelet-európai filmművészetről szóló munkái, többek között *A férfiasság alakzatai a rendszerváltás utáni magyar rendezői filmben* (Gondolat, 2018) című

monográfia, vagy a romaábrázolásokról szóló „Árva fekete fiúk” című tanulmánya (2018) is előszeretettel foglalkozott a kiszolgáltatottak és a drámai társadalmi változások kárvallottjainak a filmes ábrázolásával.

A szerkesztő jegyezte bevezető felvázolja a később elemzésre kerülő filmek társadalmi kontextusát; kitér a neoliberais kapitalizmus nem várt hátulütőire, az új keletű politikai kihívásokra, és a 2008-as gazdasági válságot követő növekvő társadalmi polarizációra, egyenlőtlenségre és bizonytalanságra. Habár Kalmár egyetért azzal, hogy a jövedelmi különbség jelenti a társadalmi egyenlőtlenségek fő okát, más olyan társadalmi és gazdasági okokra is rámutat, melyek magyarázatot kínálnak akár az egyes földrajzi régiókon, akár egy adott társadalmon belüli egyenlőtlenségekre. A modernitás válságának Zygmunt Bauman-tól származó elemzését felidézve Kalmár számos kulturális és ideológiai hangsúlyváltást azonosít a 21. századi filmes ábrázolásokban, ilyen többek között a szabadság és személyes autonómia liberális felfogásának hitelvesztése, a történelmi fejlődés megkérdőjelezése, a neoliberais kapitalizmus kritikája, és a 20. század egyes formatív erejű elbeszéléseibe vetett bizalom meggyengülése (Kalmár 14.). Az átrendeződések nyomán kialakult válság nemcsak a társadalmi csoportok különbségeit növeli, de „a szolidaritást és az empátiát is erodálja”

¹ A könyv megjelenés előtt áll magyarul *A válság mozija: A 21. századi európai rendezői film* címmel a Gondolat kiadónál.

(Kalmár 18.). A bevezető zárógondolata szerint sürgős feladatunk a maguk összetettségében megérteni a szóban forgó társadalmi változásokat, a közösségi lét 21. századi lehetőségeit és vízióit, miközben fenntartjuk a kortárs társadalmak kirekesztettjei iránti együttérzést és szolidaritást.

A bevezetőben arról is szó esik, hogy a 21. századi művészfilmek a modern szekuláris állam jelen problémáit gyakran a modernitás válságához kötik, és így rendre a társadalomról, a történelemtől, az emberi természetről, az erkölcsi normákról vagy a gazdasági rendszerekről alkotott alapvetéseink felülvizsgálására készítetnek. A kötetben elemzett filmek többségében magányos, kitalált egyének keverednek konfliktusba egy velük ellenséges, korrupt, erkölcsileg alsóbbrendű társadalmi környezettel (Kalmár 20.). Harckukat gyakran egyedül vívják, ellenségük pedig általában az elnyomó társadalmi normativitás, az esztelen konformizmus vagy a kapitalizmust irányító „szívtelen” kapzsiság (a kifejezés a *Két nap, egy éjjel* című filmből származik).

A *Representations of Social Inequality* kilenc fejezetből áll, amelyek önálló filmeket vagy rendezőket elemeznek a Kalmár bevezetője által felvázolt elméleti kontextusban. Az első tanulmány Szabó Zoltán tollából a Dardenne fivérek és Ken Loach filmjeiben vizsgálja a kortárs művészfilm társadalmi realizmusát, illetve annak politikai

vetületeit. Szabó elméletileg jól megalapozott, a filmkészítői gyakorlatokat baloldali kritikai lencsén keresztül vizsgáló tanulmányában az egyént a társadalmi létet kifejező, annak jelentőségét megerősítő létezőként határozza meg. Györi Zsolt tanulmánya (melynek rövidített, magyar nyelvű verziója a *Debreceni Szemle* jelen számában is olvasható) *Az utolsó menedék* (Last Resort, 2000) és *Az állampolgár* (2016) című filmekben elemzi részletesen az egyéni felelősségvállalás és vendégszeretet lehetőségeit a bevándorlókat érő ellenséges politikai ideológiákkal és gyakorlattal szemben. A következő fejezet, László Borbála munkája azzal tárgyítja ki a kötet kereteit, hogy a kiszolgáltatottság fogalmát kiterjeszti nem emberi létezőkre is. A tanulmány két dokumentumfilmet elemz a kutyák kiszolgáltatottságának szemszögéből, és annak az erkölcsi felelősségnek a gyakorlására szólít fel, amelynek minden segítségére szoruló és hangtalan, emberi vagy nem-emberi lényre ki kell terjednie. A szerző szerint a kiszolgáltatottság politikája nem egyenletesen oszlik meg a fajok között. Mert bár a filmek a kóbor kutyát részben az emberi kiszolgáltatottság egyik archetipikus szimbólumaként ábrázolják (53.), és ezáltal a kiközösített, marginalizált helyzetű emberek helyzetének hangsúlyozására használják, arra is felhívják a figyelmet, hogy a két faj egyedeinek kiszolgáltatottsága összehasonlítható, de nem

azonosítható (57.). Másképp fogalmazva: a kivetett emberek és kutyák ugyanazokban a terekben élnek, a kapitalizmus folyamatos térhódítása mégis különbözőképpen fenyegeti őket.

Balázs Fruzsina fejezete (rövidített, magyar nyelvű változatát a *Debreceni Szemle* következő számában ismerheti meg az olvasó) a holokausztfilmre, mint a társadalmilag marginalizált emberek reprezentációjának kulcsfontosságú műfajára összpontosít. Balázs elemzése igyekszik a holokauszt-filmet és a 21. századi kiszolgáltatottakról szóló művészfilmet egyetlen ábrázolástörténeti kontextusban tárgyalni, és a kiszolgáltatottakkal szembeni érzékeny hozzáállást képvisel. Várnagy Rebeka és Kalmár György közös fejezete Christian Petzold *Tranzit* című filmjében vizsgálja a kiszolgáltatott emberi életekben megjelenő múlandóság- és átmenetiség-tapasztalatot, a liminális terek és az én viszonyát, a névadás és az identitás kapcsolatát, valamint a történetmesélés és a gyógyulás viszonyait. Petzold transzhisztorikus allegóriájában a menekülésre kényszerített szereplők elvesztik identitásuk ismerős térbeli és időbeli gyökereit, akárcsak a csoporthoz tartozás és az egyéni identitás természetességének élményét (83.). A szerzők a gyász és a történetmesélés összefüggéseit kutatva vizsgálják az önazonosság megteremtésének lehetőségeit, és komoly figyelmet szentelnek azoknak a diszfunkcionális

tereknek, ahol a megértés és a szolidaritás ellehetetlenített (86.).

A kötet két fejezete is tárgyalja Bong Joon Ho *Élősködők* című Oscar-díjas filmjét. Az elsőben Gyöngyösiné Fejes Ágnes abból indul ki, hogy a globális művészfilm fontos kapcsot jelent a világ távoli szegleteiben hasonló körülmények között élő emberek között. Guy Standing definíciójára alapozva a prekariátust a társadalom „rejtett”, munkaalapú identitással nem rendelkező, saját hang nélkül maradt kiteszítottjainak tekinti, és e csoport fenyegető tulajdonságait elemzi (99.). Józsa Barbara szövege ezzel szemben a kapitalizmust, annak demokrácia-szűkítő és szabadságkorlátozó tendenciáit teszi felelőssé a prekariátus problémájáért (104.), míg a *Parazitákban* a kisebbségi-tudat és társadalmi atomizáció kérdéseit feszegeti. Elemzése arra összpontosít, ahogy a szereplők külső megjelenésükkel hogyan manipulálják társadalmi megítélésüket, de rávilágít a kortárs hatalmi viszonyok ellentmondásaira, valamint a neoliberais kapitalista rendszer eredendő instabilitására is (105.).

Aysel Aghanyeva fejezetének középpontjában a *Bolti tolvajok* (2018) című film áll, egy olyan család ábrázolása, melynek tagjai a mindennapi betevőt jól szervezett bolti lopásokból biztosítják. A szerző kritikával illeti a diszfunkcionális kortárs társadalmakat, amelyek „elfelejtették, hogy mit jelent gondoskodni” (123.), és a szeretet, va-

lamint a törődés képességét tekinti az erkölcsi lelkiismeret legfontosabb elemeinek. Végül, a kötet nagy ívű zárótanulmányát Fatima El Aidi jegyzi. A fejezet a vitatott társadalmi kérdéseket és tabukat feszegető kortárs marokkói rendezői film áttekintésével szolgál. Az identitásvesztés régiós tapasztalatát kiemelve azt vizsgálja, ahogy az elemzés tárgyává tett erősen metaforikus filmek miként tesznek kísérletet a közel-keleti társadalmak olyan elhallgatott problémáinak a kimondására, mint a vallási képmutatás, a nepotizmus vagy épp a rendhagyó szexuális kapcsolatok (140.).

A *Representations of Social Inequality in 21st Century Global Art Cinema* kétségtelenül igényes kötet. Az olvasók jól követhető gondolatmenetekben és széles körben ismert kortárs filmekből kapnak képet közérdeklődésre számot tartó témákban. Dicséretes módon a tanulmányok szerzői közül többen is kitérnek a téma vizsgálatára általában jellemző eurocentrikus nézőpontot. Jól megválasztott elméleti-fogalmi eszköztárának köszönhetően a kötet a válságoktól sújtott 21. század fajsúlyos kérdéseit feszegeti, úgymint a korszak fenyegető kormányzati gyakorlatait és veszélyes társadalmi tendenciáit, a különböző társadalmi osztályok tagjainak érdekkonfliktusait és azok kezelhetőségét, valamint az intézmények szerepét a globális prekariátus és a kiváltságos társadalmi csoportok közötti szakadék szélesedésében. A

kötetben tárgyalt filmek azt sugallják, hogy még mindig a neoliberais gazdasági és társadalmi elvek uralkodnak, a kormányok továbbra is a gazdasági növekedést támogatják, még azon az áron is, ha ezek növekvő egyenlőtlenségekhez vezetnek, „új és veszélyes” osztályok felemelkedését eredményezik. A filmelemzések a megértés és a szolidaritás szerepét hangsúlyozzák, miközben pontos betekintést nyújtanak a globális prekariátus problémáiba. Egyes fejezetek érzékenyen mutatnak rá a művészfilm elitközönsége és a filmekben ábrázolt nyomorúságos sorsú emberek kapcsolatának ingatag viszonyára, és az új évszázad megváltozott körülményei közt születő új ábrázolási stratégiákra. A ZOOM filmtörténeti és filmelméleti könyvsorozat legújabb kötete a társadalmi egyenlőtlenségekkel és azok mozgóképes reprezentációival kapcsolatos lényeglátó elemzéseket tartalmaz, és éppúgy számot tarthat a demokrácia túlélésének vízióit kereső olvasók érdeklődésére, mint a 21. századi művészfilmet kutatók figyelmére. A szerzők fogalmi kerete elég árnyalt ahhoz, hogy mind a társadalmi, mind a filmes jelenségek széles spektrumát érzékenyen tudja megragadni.

A jelen kötet figyelemre méltó bizonyítéka a debreceni filmkutatás utóbbi években végbement fejlődésének, általában pedig a magyar tudományos élet nemzetközivé válásának. Ahogy a szerkesztő és a

kötet egyes szerzőinek korábbi publikációi is jelzik, körvonalazódn látszik egy a nemzetközi tudományos diskurzusokba bekapcsolódni képes kutatói generáció. Ez a folyamat azonban még mindig különböző intézményi akadályokkal küzd: ahogy a legtöbb magyar kiadó, a Debreceni Egyetemi Kiadó sem rendelkezik valódi nemzetközi terjesztési hálózattal, ami mindenképpen akadálya ezen munkák szélesebb, nemzetközi közönséghez

való eljutásának. Bár a rutinos kutatók könnyen meg fogják találni a könyv PDF verzióját a Library Genesishez hasonló weboldalakon, jelenleg a nyomtatott könyv beszerzésének egyetlen legális helye a Debreceni Egyetemi Kiadó webshopja.

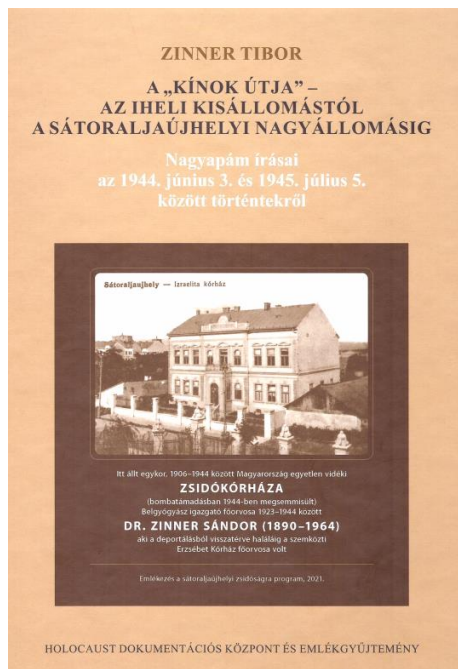
Anxhela Filaj

doktorandusz, Debreceni Egyetem
Angolról fordította Horváth Hanga

Zinner Tibor: A „kínok útja”.

Az iheli kisállomástól a sátoraljaújhelyi nagyállomásig. Nagyapám írásai az 1944. június 3. és 1945. július 5. között történetekről

Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény kiadása
Budapest–Sátoraljaújhely 2022. 290 oldal



Forrásközlés? A holokausztot megörökítő emlékirat? Családtörténet? Kegyeleti kiadvány? Valójában mindegyik, de arról, hogy a különféle műfajok egyetlen egészé álljanak össze, az unoka, a történész Zinner Tibor gondoskodott. A források (összefoglaló és napló) a kötetnek alig több mint egynegyedét (kb. 80 lapot) foglalják el, amit a családtörténet ugyancsak egynegyednyi leírása előz meg, hogy majd a kutatásra vonatkozó részletek (életutak), különféle segédletek (név- és helységnévmutató, forrás és irodalomjegyzék), képjegyzék és képek kövessék. Zinner Sándor egészalakos, fehér köpenyes fényképe természetesen már a kötet első lapjai egyikén helyet kaphatott.

A közölt források szerzője dr. Zinner Sándor (1890–1964) sátoraljaújhelyi orvos, aki gyógyító tevékenysége során a II. világháború előtt a helyi zsidókórház, azt követően pedig az Erzsébet kórház belgyógyász orvosa volt. Ez a két időszak közé ékelődött be az a 13 hónapos kényszerű, és könnyen tragikusá válható távollét, amelyről a kötet címében megjelölt „írásaiban” beszámol. Korábbi állása (amit a kötet címlapján ábrázolt emléktábla felirata is megerősít) a történelmet legfeljebb felületesen ismerők számára is nyilvánvalóvá teszi, hogy Zinner főorvos urat származása miatt – sok más hit- vagy származásbeli sorstársával együtt – deportálták, németországi lágerbe szállították, ahonnan keveseknek sikerült visszatérniük. Az emlékezést közreadó Zinner Tibor négy nagyszüleje közül egyedül, sok más – szintén elhurcolt – rokona közül is szinte kivételesen.

A raboskodást megörökítő emlékezést doktor úr nyilván a megörökítés szándékával vetette papírra, ennek sorsa azonban meglehetősen homályosan alakult. Az unoka tudomása szerint szabadulása után – még ha netán ő maga is hozta haza –, családjának arról említést nem tett, halála után pedig özvegye adhatta tovább, hogy végül eljuthasson a Holokauszt Emlékközpont gyűjteményébe, ahol csak bekerülése után sok évvel tűnt fel az egyik fiatal munkatársnak a szerző, és a holokauszt kutatásban már ismert

Zinner Tibor névazonossága, aminek során utóbbi végre megismerhette annak szövegét.

Az emlékezés két hasonló terjedelmű részből áll, amelyek az eseményekkel ellentétes sorrendben születtek. A bergen-belseni tábor felszabadulását követő közel három hónap eseményeit rögzítő napló (105 kéziratlap) a történésekkel egyidejűleg, míg a rabság bő tíz hónapját összefoglaló emlékezés (96 kéziratlap) utólag, de bizonyára ugyancsak még a táborban, annak elhagyása előtt készült. Részleteiben persze az utólagos összefoglaló is megdöbbenően alapos, dátumok, nevek, helynevek felsorolását tartalmazza, szinte hihetetlen memóriáról tanúskodva. Már a lakóhelyről (a gettóból) való elhurcolás, és a bevagonírozás leírása során találkozunk azok nevével (magyar csendőrök), akik ezt a műveletet végrehajtották, és név szerint említi az „egyetlen megértő árja fiút”, aki egy rokon zsidó gyereket segített anyjának kivinni az állomásra. A csendőroket jobban érdekelte, hogy milyen értékeket tudnak elvenni rabjaiktól, amit fenyegetéssel, veréssel, a nőekkel szemben a szemérmertlenségig fajuló motozással, értek el.

Amikor Kassán a németek átvették a szerelvényt, „kijelentik, hogy munkára visznek és amilyen lesz a munkánk, olyan lesz az ellátásunk. Ez megnyugtató, ha annyi öreg és tehetetlen beteg nem lenne velünk.” Zinner doktor úr (pedig 54 éves ekkor, és a hírhedt auschwitz

táborba került) szerencséjére a munkára foghatók közé jutott, míg sok más útitársa számára az érkezés után szinte azonnal a megsemmisítés következett. (Közéjük tartozott az egyetlen megértő árja fiú által felkarolt kisfiú is.) Szerző tapasztalata alapján később, ha választania kellett, hogy az „öregék”, vagy a „fiatalok” közé álljon, mindig az utóbbiakat választotta.

Az emlékezés első (összefoglalónak nevezett) része a táborélet szörnyűségeit részletezi. A kiszabott munka – főleg földmunka, árokásás, közút alapjának vagy vasúti pályának az előkészítése – bizony messze volt az orvosi hivatástól („a csákány bizony nehéz volt és a lapátot is ügyetlenül forgattam”), amit az örök, és a kedvükben járni akaró kápók (a rabok közül kiemelt felügyelők) kíméletlensége súlyosbított. Eközben egyaránt olvashatunk egymásnak segítséget nyújtó, vagy rabtársainak kárt okozó foglyokról. Doktor urat viszonylagos szerencséje azonban ezután sem hagyta el, hamarosan könnyebb munkákra került, takarítania kellett, majd konyhán segédkezett, míg rabságának vége felé a rabok orvosaként is dolgozhatott. Közben persze át kellett vészelnie egy sor váratlan, és utólag szinte hihetetlennek tekinthető nehézséget, például amikor a németek – a szovjetek előrenyomulása miatt (talán bízva a háború menetének megfordításában és a végső győzelemben?) – az auschwitzi tábor munkaképes foglyait a

bergen-belseni táborba költöztették át. Az áttelepülés hosszú (300 kilométeres) gyalogúttal kezdődött (Szilézia, majd Csehország megannyi útba eső, a térképen jól nyomon követhető helységének precíz megnevezésével), majd nyitott tehervagonban átszenvedett vonatozással folytatódott, amelynek során áthaladtak a nem sokkal korábban földig bombázott Drezda romjai között.

A második rész, a bergen-belseni tábor felszabadulását követő, a hazaindulásig eltelt, türelmetlen várakozással töltött időszakot megörökítő Napló valamivel elviselhetőbb körülményekről számol be. A halál aratása még nem ért véget, a korábbi nélkülözések során legyöngült foglyokat a tífusz és az emésztőszervi betegségek (szinte megállíthatatlan hasmenés) tizedelték. Szerzőnk mindkét betegségen átesett, az előző átvészelésén egy korábban kapott védőoltás, az utóbbián kellő diétázás és némi gyógyszer segítette át. A táborban megfordult az értékrend, az eddigi rabtartók hadifoglyok lettek, most nekik kellett megszolgálniok ellátásukat, többnyire azzal, hogy ők végezték a holtak temetését, és most ők kapták az alig tápláló répalevest. A várakozás egyhangúságát sokszor csak a napi étrend alapos leírása tudta megtörni. Bár a közreadó unoka az Emlékezés írásain betűnyit sem változtatott, még a nagyapa korrekcióit jelző áthúzásait is meghagyta, a szövegben említett személyek esetében (a nevet követő kis aposztróf) csillag-

gal jelezte, hogy ki az, akiről a következő nagyobb egység (Életutak, kb. 40 lap) életrajzi leírásaiban többet tudhatunk meg. Itt persze nemcsak a rokonok, az emlékezésekben fontosabb szerepet betöltő személyek fordulnak elő, hanem néha az országos történelem alakjai is, akiknek közvetlenül nem feltétlenül volt kapcsolatuk a szereplőkkel, vagy Sátoraljaújhellyel és környékével. A névsort vezető Aczél György – a Kádár korszak meghatározó kultúrpolitikus – ugyan a háborút közvetlenül követő években, mielőtt a Baranya megyei MDP szervezet titkára lett volna, a sátoraljaújhelyi kommunista pártszervezet élén állt, az 1956 előtt közlekedési miniszter Bebrits Lajosnak azonban semmi köze nem volt a zempléni térséghez. (Az Életutakba azzal kerülhetett be, hogy egy ízben – a Károlyi kastélyban töltött nyaralása során – Zinner Sándor volt az orvosa.) Az Életutakon kívül van még személy-, és külön helységnévmutató, előzőben a korábbi neveket a szakirodalom szerzői egészítik ki, utóbbiban a határon túlra került egykori helységek magyar elnevezését mai országuk és elnevezésük egészíti ki. A kötetet 45 lapnyi képanyag zárja, családtagokról, helyszínekről, a család lakóhelyeiről, temetőbeli emlékeikről. És természetesen van egy köszönetnyilvánítás a kötet megjelentéséhez segítséget nyújtó kollégáknak, ismerősöknek. Emlékezései alapján Zinner Sándorban kiegyensúlyozott, rokon-

szentes, család- és munkaszerető, ismerősei által tisztelt embert ismerhetünk meg. Naplója 1945. április 13-án, „Böském születésnapja” mondattal kezdődik, s annak lapjait a továbbiakban is áthatja az aggodás feleségéért, a reménykedés a róla hallott ellenőrizhetetlen hírek nyomán, de akit végül soha többé nem látott. És folyamatos az aggodás fiáért is, akit munkaszolgálatra vittek, és csak szülei elhurcolása után tudott szabadulni, így róla sem volt értesülése. Két közvetlen hozzátartozója helyett így a táborban a távolabbi rokonokra, ismerősökre fordította figyelmét, gondoskodását. Hivatástudatát jellemezheti, hogy bár elhurcolását megelőzően kórházi állása mellett magánpraxisa is volt, de hazatértét követően a délutáni rendelések után is visszament a kórházba újabb vizitre, és nem hiányzott a szakma a vasárnap délelőtti vendéglőbeli találkozóról sem, amelyeken (osztályvezető) kollégáival beszéltek meg a többoldalú orvosi beavatkozást igénylő betegségeket. Szerette a rendet, a szépet. Az auschwitzi tábor kiürítését követő kegyetlen gyalogút során sem tudta megállni, hogy fel ne fedezze a sziléziai táj szépségét („az út nagyon szép volt”), amikor pedig a bergen-belseni tábor felszabadulása és megnyílása után előbb Bergenben, majd Cellé-ben tehetett sétát, szinte rácsodálkozott azok rendezettségére, tisztaságára. Nem szégyellte, hogy bizonyos gyengeségein csak a táborélet nélkülözése

segítette át. Odahaza nem kedvelte sem a tejeskávét („otthon rá sem tudtam nézni”), sem a zöldborsót („amit otthon utáltam”), de itt élvezettel fogyasztotta mindkettőt. Kritikusan, de nem indulatosan szemlélte a környező világot, amikor egyszer úriemberhez nem méltó kifejezéssel illetett valakit (lemarháza), az unoka (lábjegyzetben) mentegette, hogy szokatlanul nagy felháborodása válthatta ki a tőle idegen kifejezést. Meglepődött, amikor értékrendjétől eltérő jelenségekkel találkozott, pl. amikor az egyik angol kapitány elhárította, hogy az (egykori) rabok vele beszélgetve levegyék kalapjukat, s meglepődött, hogy az angol katonák által szervezett multságokon tiszt és közlegény együtt táncol. Nem állt tőle távol az irónia sem. Amikor egyik elhunyt társa „hagyatékából borotva felszerelést, szappant, ollót, ceruzákat és egy vadonatúj alsónadrágot” örökölt, úgy érezte, hogy a „tábor vagyonosabb osztálya felé kezd eltolódni”. Mások megkárosítását mélyen elítélte. Amikor kiderült, hogy a szabadult oroszok a szomszédos településekre járnak lopni, a magyarok nevében ezt elutasította, „ilyenre születni kell”. Persze a táboron belül is érte csalódás, más tárgyai mellett többször ellopták az orvosi munkájáért betegeitől (mintegy honoráriumként) kapott, féltve őrzött szappanjait. Talán nem is háborodott fel igazán azon, hogy a rabságból szabadult lányok között mennyire népszerűek

lettek a Tommyk (az angol katonák), azt viszont nehezményezte, hogy volt olyan lány, aki 19 aranygyűrűt is begyűjtött tőlük. Nem csoda, ha a lányok egy része mintha nem is akart volna hazamenni. „Itt úri dolguk van... otthon pedig legfeljebb varró- vagy irodista lányok voltak.”

Saját megbecsültségét persze már az elhurcolás előtt megismerte, s ebből talán némi kedvezést is élvezhetett. „Betegek ezreit gyógyította határon innen és túl, a trianoni diktátum előtt és után. Ugyanis ha hívták – akár télen csilingelő szánon, akár nyáron kétlovas fiákerrel a Ronyván átívelő hídon – bármikor átmehetett a túloldalra a szenvedőkhöz, egészen Királyhalmecig. Ez a sajátos történeti helyzet szöges ellentétben volt az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai korabeli egymásnak feszülésével” – olvashatjuk az unoka mondatait.

Az Életutak fejezetből arról a széles társadalmi kiterjedésről is képet kaphatunk, amely a rokonok, közel és távolabb lakók életpályáit jellemezte. Természetesen főleg a gazdaságban (bérlőként, birtokosként, vállalkozóként, kereskedőként, banki alkalmazottként) jutottak álláshoz, de nem egy volt közülük, aki (az I. világháború idején) katonatisztként szolgálta (védte) a hazát (az Osztrák Magyar Monarchiát), ami után a II. világháború során a munkaszolgálat, vagy a deportálás jutott neki osztályrészül.

Kell-e egy ilyen sokoldalú, mégis szakszerűen összeállított, magyarázatokkal ellátott kötet esetleges, de mindenképpen egyedi hibáit felróni? Hiszen benne a közreadónak magának is számtalan, nemcsak a családi hagyományban, hanem az egymásnak ellentmondó forrásokban is tévesen feltüntetett adatot kellett ellenőriznie, sokukat kiigazítani. Az egyik hiányosságot – a címlapon szereplő emléktábla két tévesztését – maga is igyekezett helyesbíteni, amikor szövegében egyrészt nagyapja kórházi főorvosságának valós kezdetét 1922-re módosította, másrészt a tábla állításával szemben (miszerint Sátoraljaújhelyen állt volna 1944 előtt Magyarország egyetlen vidéki zsidókórháza), több más, akkor működő hasonló vidéki kórházat is felsorolt. A kolozsvári és a szabadkai ugyan az adott városok újból határon túlra kerülésével 1944/45-ben kikerült a sorból, az 1857 óta fennálló bajait azonban – rövidebb hadikórházi szünet után – a háború után újból felavatták.

Nem tévesztés, nem is lényeges hiányosság, de a számos, a helységneveket, földrajzi és történelmi fogalmakat érintő, a tájékoztatlanabb olvasókat eligazító lábjegyzet mellett talán nem ártott volna azt is magyarázni, hogy miért írhatta nagyapja, amikor kegyetlen gyalogútjuk során Sziléziából Csehországba jutottak, hogy „elértük a trianoni cseh határt, és azon túl egykori cseh területen jártunk”. Az 1938. szept-

emberi müncheni egyezmény alapján ugyanis az I. világháború után kialakított Csehország németlakta területeit Hitler Németországhoz csatolhatta. (A maradék Csehország pedig hamarosan protektorátusként vegetált tovább. Az „egykori cseh terület” a háború után ismét Csehszlovákia része lett.)

A recenzens lelkén szárad viszont az összeállító valós tévesztése, amikor azt írja, hogy az 1800-as összeírás nem említi őseit. Tudomásul veszi, hogy az összeírás zömét közlő Adattárban terjedelmi okokból kimaradtak mind a görög, mind a Mózes vallású személyek, az összeírásnak az Adattárban még nem publikált részeire azonban nem hivatkozhatott. Pedig ezekben bizony szerepelnek a családját a 20. században jellemző nevek: pl. a Fuchs Cselejben, a Guttman vagy Gottman Mádon és Tolcsván, a Grotzman Szerencsen, a Laudon Mádon, és Kis Báriban egy Josephus Czimmer vagy Czimer nevű bérlőt is feltüntettek. Azt persze, hogy a felsoroltak közül kik lehetnek egyenes- vagy oldalági ősök, ebből az összeírásból nem lehet megtudni. A magam mulasztása az, hogy – bár ezen adatok megküldését megígértem –, végül egyetlen kivétellel (Groszman bérlő Mádon) nem juttattam el hozzá.

A recenziót bevezető kérdésre, hogy minek is tekintsük a jelen munkát, az Előszóban Grósz Andor nyugalmazott orvos-tábornok (a Holocaust Emlékközpont Páva utcai

gyűjteménye kuratóriumának elnöke) találja meg a megfelelő szót: „kegyetlen sorskönyv”. Ő teszi fel a rendszerint a recenzensekre maradó kérdést is: „kiknek szól ez a könyv?”, kiknek is ajánlja? Cáfolja azt az elterjedt sommás ítéletet, miszerint a mai fiatalokhoz azért is nehéz eljutni, mert nem olvasnak, de úgy véli, hogy a „fiatalokhoz

leginkább a személyes, illetve családtörténeteken keresztül lehet eljutni, ezek tudják a leginkább megfogni” őket. Zinner Tibor könyve pedig méltán teljesíti ezt a feladatot.

Iff. Barta János
történész, professor emeritus
Debreceni Egyetem

**„Az ifjak tanítása oly nagy jó”
– tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére**
Szerk.: Fogarassy Zoltán – Mészáros Kálmán – Török Péter
Debrecen, 2021.

Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 461 oldal



Szerencsésnek mondhatja magát az, aki már egyetemista korában találkozhat olyan meghatározó élményekkel, konferenciaszereplésekkel,

tanulmányokkal, amelyek befolyásolják pályáját, kibővítik ismereteit, érdeklődését. Ebben nagyon fontos szerep jut az egyetemi oktatóknak is. Az ő iránymutatásuk, támogatásuk hatása az évek során nemhogy elhalványulna az egykori diákokban, hanem épp ellenkezőleg; az önálló kutatómunka során kristályosodik ki igazán, mennyi tudással, hányféle szemlélet- és értelmezésmóddal gazdagították tanítványait. Ezen tanárok közé tartozik Kovács Ágnes is.

A Debreceni Egyetem egykori oktatója kutatásait az agrártörténet területén kezdte. Foglalkozott az úrbéresség kérdésével és a mezővárosokkal is. Figyelmét az uradalomtörténet széles spektruma sem kerülte el, doktori disszertációját a csongrád-vásárhelyi uradalom történetéből írta. Kutatásának fő irá-

nyát azonban mégsem az agrár-, hanem a nemesség-történet adta. Munkássága megkerülhetetlen azok számára, akik a Károlyi család történetével foglalkoznak. Már önmagában a Károlyi Sándorról szóló monográfiája is hangsúlyos, viszont a feleségével való levélváltás négy kötetben történő közreadása teszi igazán jelentőssé az életművet. Publikációi, forráskiadásai mellett a katedrán is igyekezett átadni tudását. A Kovács Tanárnő iránti tiszteletadásból egykori tanítványai közös munkával, közös elhatározásból hozták létre az ünnepi kötetet, amely Fogarassy Zoltán, Mészáros Kálmán és Török Péter szerkesztésében jelent meg.

Az impozáns, igényes borítóval ellátott kötet már első pillantásra is bármely könyvespolc egyik éke lehet. Pedig nem is a borító az, amely igazán értékesé teszi, hanem annak tartalma. Ez az adott kiadványra sokszorososan is igaz, ugyanis tanulmánykötetről lévén szó, nem csak egy történeti téma kibontásáról olvashatunk, hanem 25 szerző különböző kutatási eredményeibe nyerhetünk bepillantást a tollforgótól kezdve a debreceni királyi adókon, illetve Aszalay Ferenc levelén át egészen az Osváth család történetéig. A szerzők között megtaláljuk Kovács Ágnes pályatársait, a Magyar Nemzeti Levéltár Károlyi Kutatócsoportjának tagjait, illetőleg egykori hallgatóit, akik révén az ország több pontjáról, de még a

határon túlról is érkeztek tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére.

Bár a tanulmányok palettája valóban igen színes, ha kezünkbe vesszük a 461 lap terjedelmű könyvet, a tartalomjegyzéket végig olvasva, egyfajta tematikát fedezhetünk fel, amely tematika Kovács Ágnes munkássága, főbb szakterületei köré szerveződik. Ennek megfelelően a kötet írásainak nagy része a magyar koraujkor időszakát, mintegy 300 évet ölel fel. A nemesség- és uradalomtörténet területét hét tanulmány érinti, s szintén ezzel a számmal jellemezhetőek a Károlyi családhoz kapcsolható írások. A tanulmánykötetben olvasható további kutatási eredmények a politika- és hadtörténet egyes kérdéseit járják körül, de későbbi korok, így a reformkor, illetőleg a 20. század első évtizedei is időkeretet adnak egy-egy tanulmánynak. Továbbá egy középkori birtokviszonyokat vizsgáló írás is szerepel a kiadványban.

A kötetet Barta János köszöntője nyitja, a tanulmánykötet végén pedig az ünnepelt publikációs jegyzéke olvasható. Ezzel – mintegy kereket adva a könyvnek –, először megtudhatjuk Tanárnő pályafutásának állomásait, kutatásának irányát, az annak középpontját képező forrásközpontúságot, forrásfeldolgozást, mindezek kézzel fogható eredményét pedig az említett publikációs lista jeleníti meg.

A kiadványban szereplő tanulmányok – részben – Kovács Ágnes

eredményeihez is kapcsolhatóak, mivel egykori hallgatóinak útját egyengetve, írásaival, forráskiadványaival hozzájárult egy következő történészgeneráció eredményes kutatásához, amelynek gyümölcse jelen kötetben is megmutatkozik. Kovács Ágnes Tanárnő előtt tisztelegve a szerzők közül többen is követték az ünnepezt forrásalapú történetírást, így a 25 tanulmányból 6 tartalmaz forráskiadást is egyben.

Baráth Julianna és Mészáros Kálmán közös tanulmányával, forráskiadásával csatlakozik Kovács Ágnes fő munkájához, a Károlyi-levelezés feltárásához, sőt, kiegészíti azt. Károlyi Sándor Bercsényi Miklósnak 1705 és 1708 között küldött levelei közül a szerzőpáros 33 küldeményt közöl teljes terjedelmében. A forrásfeltáró munka azért is volt lényeges, mert a Bercsényi által küldött levelek közreadását már Thaly Kálmán elvégezte – hozzá kell tenni, ez nem jelenti a teljes levelezést. Károlyi válaszleveleink kiadására pedig 2021-ig kellett várni. Igaz, a munka még nem teljes, ugyanis a kötetben közölt 33 levél csak egy részét jelenti a Károlyi-Bercsényi levelezésnek, de már ez a 33 válaszlevél forráskiadása is bármely kutató számára nagy segítséget jelent.

A Károlyi-kliensek egyik tagjának, Szuhányi Mártonnak a karrierjéről értesülhet az olvasó Kujbusné Mecsei Éva tollából. A tanulmányban az egykori Szatmár vármegyei

alispán karrierjét és házasságát is megismerhetjük, amelyeket Szuhányi mind Károlyi Sándornak köszönhetett. Mint kliens, szoros kapcsolatot tartott fenn a grófi családdal, segítségükre volt a gyermekek tanításában, képviselte a Károlyiak véleményét és mindenben részletesen tájékoztatta őket. Ez a szoros kapcsolat, illetve az alacsonyabb társadalmi helyzet volt az, amely Szuhányi Mártonban évekig tartó kételyeket ébresztett a házassága kapcsán, mivel a gróf unokahúgát szándékozott elvenni. Mindezek mellett olvashatunk még az alispán birtokszerzéseiről, illetve a tanulmány végén Kujbusné Mecsei Éva Szuhányi egy, Károlyi Antalnak címzett levelét is közli.

A Zemplén megyei nemesség összetételének kérdését járja körül Barta János tanulmányában, így kapcsolódva Kovács Ágnes nemesség- és uradalomtörténetet érintő kutatásaihoz. Barta János az 1754–1755-ben készült országos nemesi összeírás, az 1785-ös taxalista névsor, továbbá a Lista Insurrectionalis, és az 1800-ban készült jövedelem összeírás módszeres tanulmányozásából vont le következtetéseit, amelyeknek egyik konklúziója a zempléni nemesség rendkívül differenciált volta.

Gulyás László Szabolcs egy olyan középkori szöveg feltárásával gazdagította a kötetet, amelynek keltezési ideje ezidáig tisztázatlan volt. A latin nyelvű dokumentum írója nyolc oldalon keresztül meséli

el egy hosszú birtokper történetét, amely pernek maga is szereplője. A datálás mellett az író személye is tisztázatlan volt. Gulyás László Szabolcsnak azonban sikerült mindkettőt meghatároznia „Bolcs-hida urai” című tanulmányában. A birtokper mellett megismerhetjük a Hontpázmány és Borsa nemzetségbe tartozó egyes családok leszármazottjait, családi kapcsolatait. Gulyás tanulmányát illetően mindenképpen fontos kiemelni, hogy a latin nyelvű irat magyarázatát is közli.

A nemességkutatás témaköréhez kapcsolódik Seres István írása, aki egy 18. századi tanúvallomást használt alapul, hogy feltárja, az O'sváth család egyes tagjai milyen szerepet töltek be Thököly felkelésében. Seres ennek alapján sikerrel azonosít be két fivért, Istvánt és Pált. Vizsgálódását azonban kiterjesztette a Rákóczi-szabadságharc idejére is, amelyhez katonai összeírásokat használt fel.

A reformkor megjelenését a tanulmánykötetben Orosz István írása szolgáltatja, aki Debrecen 1849–50-ben készült adóösszeírását vizsgálta. Bár már ekkor a szabadságharc kormányzata új adórendszert vezetett be, a debreceni jegyzék a hagyományos adózási rendet tükrözi, amely szerint az adókiivetés alapja a háztelek, s az az után járó föld volt. Mindez lehetőséget adott arra, hogy Orosz István feltárja a város adózóinak társadalmi, vagyoni, foglalkozásbeli megoszlását. A tanulmány egyik lényeges eredménye, hogy

sikerült megállapítani, hogy a leggazdagabb debreceni adófizetők a mezőgazdaságból élők közül kerültek ki, számuk túlszárnyalta a kereskedőket is.

A zsidóság vallási emancipációjának sajtóvisszhangjával foglalkozik Prebuk Anikó „Felekezeti politika vagy liberális adósságtörlesztés?” című írásában. A 19. század utolsó évtizedének mozgalmát elemezve szerző a korabeli ellenzéki és kormánypárti orgánumok véleménycikkeit, illetve a különböző irányzatok képviselőinek nézeteit állítja szembe egymással.

A magyar koraujkor 17–18. századából, illetőleg a reformkorból az 1930-as évek Nyíregyházájára kaulozolja el az olvasót Bene János írása, amelyben a 12. gyalogezred kuruc hagyományörzését ismerteti. Az említett ezred II. Rákóczi Ferenc nevét 1930-ban vette fel, ami alapot szolgáltatott a kuruc hagyományok ápolásához, s éves ünnepek rendezéséhez. Az ezrednapot 1931. november 16-án tartották először, amelyet aztán hagyományosan minden évben megrendeztek, lövészzettel, kuruc esttel, díszkivonulással és díszszemlével, amelyeket a szerző a korabeli újságcikkek alapján tudott rekonstruálni.

A kötet időben, térben és témában szerteágazó tanulmányaiban minden érdeklődő megtalálhatja a történelem homályából feltárt ismert, és kevésbé ismert emberek sorsát, a Károlyi család tagjainak életútját, nemesi családok történetét,

olyan témákat tehát, amelyek nem csak önmagukban, de írójuk által is kapcsolódnak Kovács Ágneshez. A könyv elolvasása után nyomon követhető, hogy Tanárnő munkája hogyan inspirálta munkatársait és tanítványait. A tanulmánykötetet mindazoknak érdemes forgatni akik érdeklődnek a magyar koraiújkor,

Kovács Ágnes, illetve pályatársainak és egykori diákjainak kutatási eredményei iránt.

Veres Tünde
történész, segédlevéltáros
MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg
Megyei Levéltára,
Nyíregyháza